

մտահոգութիւն կարող է պատճառել մեր և ինքնուրոյն գրականութեան նախանձախնդիրներին: Այդ կիւնը առանց մտածելու, առանց գիտակցութեան թր աւուր մաս-մաս սպանում է իր մայրենի լեզուն, և եթէ այսպէս շարունակուի, հեռու է այն ժամանակը, երբ գրագէտ հայ-կիւնը կը դառնայ մի բացարձակ անկարելիութիւն: «Ոստիկը» լաւագոյն ապացոյցն է, թէ ինչ է նշանակում անծանօթ լինել հայրենի միջավայրին, խորթանալ հայրենի այնպիսի աւանդութիւններէր, որպիսին է լեզուն, անգիտանալ ազգային նկարագիրը, հոգեբանութիւնը, մի խօսքով այն բոլորը, ինչ կազմում է մի ժողովրդի ինքնատիպ ֆիզիօնոմիան: Լեզու և գրականութիւն միեւնոյն բաներն են. երբ չկայ առաջինը, երկրորդը ոչ մի պայմանով չի կարող լինել: Մենք աւելին կ'ասենք—լեզուն կորցրած դասակարգը ոչ թէ տոհմային, այլ առհասարակ ոչ մի գրականութիւն չի կարող արտադրել, նրա հոգին այն ճիւղւած, տրորուած բոյսն է, որ միշտ վիրաւոր է, և երբէք պտղաբերել չի կարողանում: Հեռու չերթալու համար ի նկատի առնենք մեր կեանքից մի ուշագրաւ փաստ: Բարձրագոյն կրթութեան հետամուտ թիւրքահայ օրիորդներ համարեա չկան Եւրոպայում, բայց Պոլիսը միշտ ունեցել է կիւն գրողներ. դրա հակառակ երոպական դասագան կենտրոններում բազմաթիւ են հայ օրիորդներ մեր երկրից, բայց և այնպէս կիւն գրող չունենք և չենք էլ ունենայ հրապարակի վերայ: Պատճառը կարծում ենք չափազանց պարզ է, որպէսզի հարկ լինէր աւելորդ բացատրութիւնների մէջ մտնել:

Ա. Ա.

Dr. Franz Schaffer: «Cilicia».—Դոկտ. Ֆրանց Շաֆֆեր՝ «Կիլիկիա»:

Մատենախօսութեանս նիւթ կազմող աշխատութիւնը պատկանում է Վիեննայի համալսարանի աշխարհագրութեան և երկրաբանութեան ուսուցչապետ դոկտ. Շաֆֆերին, որ աշխարհագրական գիտութեան մէջ յայտնի է Կիլիկիայի մասին հրատարակած իր մի շարք աշխարհագրական-երկրաբանական հետազոտութիւններով: Նրա գիտական վերջին գործը վերոյիշեալ «Կիլիկիա» վերնագրով աշխարհագրութիւնն է, որ սկզբում մաս-մաս հրատարակուել է պրոֆ. Սուլպանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «Pettermann's Mittheilungen» յայտնի աշխարհագրական ամսագրում և յետոյ իբրեւ յաւելուած հրատարակութիւն լոյս է տեսել առանձին գրքով:

Այս աշխատութիւնը հետաքրքիր է նամանականդ մեզ

հայերիս համար, որովհետև հեղինակաւոր Շաֆֆերի կողմից աշխարհագրական և երկրաբանական տեսակէտից ուսումնասիրուած է Կիլիկիան,—մի երկիր, որ պատմաւայր է եղել հայկական վերջին քաղաքական անկախութեան, երբ հայերը ընկն Հայաստանում կորցրին իրանց քաղաքական ինքնոյրոշութիւնը: Կիլիկիան ներկայացնում է հայոց 300-ամեայ պատմութեան շրջանի՝ Ռուբինեան հարստութեան բնմը, երբ հայերը անմիջական յարաբերութեան մէջ մտան Արեւմտեան Ներքալայի ազգերի հետ և նրանց կուլտուրան մտցրին և իրանց երկրում: Հետեապէս այդ շրջանի պատմութիւնը հիմնաւորապէս ուսումնասիրելու համար ամենից առաջ հարկաւոր է ծանօթանալ Կիլիկիայի երկրաբանական աշխարհագրական կազմութեան հետ, որ կազմում է նրա պատմութեան գլխաւոր բանալին: Այդ բանին շատ է նպաստում դոկտ. Շաֆֆերի «Կիլիկիա» աշխատութիւնը: Առհասարակ քիչ է այն երկրների թիւը, որոնք իրանց պատմական անցեալի հետքերը այնպէս պարզ դրոշմուած իրանց վրայ են կրում, և բացի դրանից հագիւ լինի մի ուրիշ երկիր, որ ունեցած լինի այնպիսի հետաքրքիր և բազմակողմանի պատմութիւն, ինչպէս որ անատոլիական և մասնաւորապէս Փոքր-Ասիա թերակղզու հարաւ-արեւելեան մասը՝ Հին-Կիլիկիան: Այստեղ է կատարուել արեւելքի տիեզերական պատմութիւնը, Կիլիկիան է եղել արեւելքի արեւնայի և սարսափելի պատմական ասպարէզը, և վերջապէս այստեղ են մէկը միւսի յետևից ծնուել, զարգացել և անյայտացել բազմաթիւ և բազմազան կուլտուրաներ: Դրա համար էլ Կիլիկիան այցելող ճանապարհորդը ամենուրեք նկատում է նրա երբեմնի պատմական զարգացման հետքերը, որոնք համր, բայց և պերճախօս վկաններ են Կիլիկիայի երբեմնի ծաղկած կուլտուրայի: Զանապարհորդի աչքին են զարնւում ամենուրեք ցրուած փառահեղ պալատների, տաճարների, թատրոնների, յաղթական դռների ու կամարների խղճուկ աւերակ մնացորդները: Ներքալական տէրութիւնների և կուլտուրայի անցեալ դարու վերջերում հետզհետէ աջող ազդեցութեան շնորհիւ Կիլիկիան ներկայումս բաւական յառաջադիմել, զարգացել և յուսալի ապագայ է խոստանում: Բնութիւնից առատութեամբ արտօնուած Կիլիկիան ընդունակ է կրկին այնպէս ծաղկելու և առաջադիմելու, ինչպէս երբեմն հին Ժամանակն էր, և Բաղդադի ապագայ երկաթուղին, որ պէտք է Պարսից Ծոցը միացնի Բոսֆորի հետ, հաւանօրէն կենսական նոր ոյժ պէտք է շնորհի Կիլիկիային, այն պայմանով միայն, եթէ «Հիւանդ Մարդու» կառավարութիւնը քաղաքական խաղաղ զարգացումն նուրի Կիլիկիային:

Դոկտ. Շաֆֆերի կարծիքով Կիլիկիան աշխարհագրական և երկրաբանական տեսակէտից մի շատ սահմանափակ բնորոշ տարածութիւն է ներկայացնում: Ժամանակակից Կիլիկիան պէտք է ընդունել հին հռոմէական պրովինց Կիլիկիան մինչև 137 թ. (Ք. Յ.), որի սահմանները կազմում էին Լիկաոնիա, Գամիրք կամ Կապադովկիա, Կոմմադենիա, Պամփիլիա և Իսաւրիա, հարաւային կողմից Միջերկրական ծովը, արեւմտեան կողմից Իսաւրիայի լեռները և արեւելեան կողմից Գեաւոր-Դաղը:

Դոկտ. Ֆ. Շաֆֆերը երեք անգամ ճանապարհորդել է Կիլիկիայում, 1900 թ. գարնանը և աշնանը և 1901 թ. ամառը: Իր աշխատութեան առաջին մասում նա թուուցիկ կերպով ներկայացրում է Կիլիկիայի բնակիչներին այնպէս, ինչպէս որ ինքն է նրանց դիտել: Բնակիչների վրայ հեղինակը նայում է աշխարհագրագէտի և երկրաբանի տեսակէտով՝ միացնելով իր մասնագիտական ուսումնասիրութիւնների հետ մի շարք ազգագրական և հնախօսական տեղեկութիւններ, որոնք լուսաբանում են Կիլիկիայի բազմազան ազգաբնակչութեան այս կամ այն կողմերն ու երևոյթները: Ի նկատի ունենալով այն գլխաւոր հանգամանքը, որ Կիլիկիան իր ամբողջ պատմութեամբ պարտական է իր աշխարհագրական դիրքին, իսկ վերջինս էլ իր երկրաբանական կազմութեան, դրա համար էլ հեղինակը իր գիտական աշխատութեան մէջ առաջին տեղն է տուել Կիլիկիայի երկրաբանական և աշխարհագրական ֆակտորների ուսումնասիրութեան:

Ըստ Շաֆֆերի Կիլիկիան գտնւում է լայնութեան 36—38 և երկայնութեան 32—37 աստիճանների տակ և բռնում է Անատոլիայի հարաւ-արեւելեան անկիւնը: Ժամանակի ընթացքում, նամանաւանդ օսմանեան պետութեան ժամանակ, «Կիլիկիա» անունը զրկուեց իր քաղաքացիական իրաւունքից և ներկայումս այդ երկրի գրեթէ ամբողջ տարածութիւնը վարչական տեսակէտից կազմում է Թիւրքիական Ադանայի վիլայէթը, որի տարածութիւնն է 40,000 քառ. կիլօմետր. այդ տարածութեան 38 տոկոսը բռնում են մշակելի հողերը, 60 տոկոսը լեռները և 2 տոկոսը ճահիճները:

Կիլիկիայի ազգաբնակչութիւնը 400,000 բնակիչներից է բաղկացած, ուրեմն իւրաքանչիւր քառակուսի կիլօմետրի վրայ ապրում են 10 հոգի: Ըստ դաւանութեան Կիլիկիայի բնակիչները բաժանւում են մահմէդականների (160,000), բրիտանիկանների (170,000) և ուրիշ դաւանութիւնների (70,000): Վերջին դաւանութիւններին պատկանող բնակիչների մէջ մտնում են

գլխավորապէս հրէաները, գնչուները, անսարները, թախտահի-
ները և այլն:

Հայերը քրիստոնեաների մէջ առաջին տեղ են բռնում,
այն է մօտ 95,000 (որոցից հայ-լուսաւորչականներ 68,000,
հայ-կաթոլիկներ 12,000 և հայ-բողոքականներ 15,000): Հայե-
րից յետոյ գալիս են յոյները (մօտ 40,000), իսկ քրիստոնեա-
ների մնացած մասը կազմում են ևրոպական և ուրիշ ազգեր: Մահ-
մէդականների մէջ տիրապետող տարրը կազմում են օսմանցի-
ները կամ թիւրքերը (մօտ 140,000), իսկ մնացածը պատկա-
նում են ժահմէդական ուրիշ աղանդների և ցեղերի:

Դոկտ. Շաֆֆերի գիտական աշխատութիւնը առհասա-
րակ մի շատ լաւ ձեռնարկ է նրանց համար, որոնց ցան-
կանում են Հին Կիլիկիայի կամ ներկայ Ադանայի վիլայէթի
աշխարհագրութեան և մասամբ էլ ներկայ դրութեան հետ ծա-
նօթանալ: Այդ աշխարհագրութիւնը իր ժամանակին բաւա-
կան լաւ ընդունելութիւն գտաւ ևրոպական աշխարհագրական
գրականութեան կողմից:

Լ. ԲԱՐԱՅԵԱՆ

Սիմ. Բաբիեան՝ «Քառասնեղծութիւններ», 1904, Գետերուրդ.

Ոտանաւորների այս փոքրիկ ժողովածուի մէջ կան բազ-
մաթիւ մոտիւներ: Հեղինակը պարզապէս փորձեր է արել: Զի
կարելի ասել, թէ այդ փորձերը բոլորն էլ յաջողուել են: Մեծ
մասամբ նրա երգերը տարտամ են, որոնց մէջ պակասում է
բանաստեղծական խանդն ու յոյզը: Մարդ կարդում է և իս-
կոյն մոռանում: Սիմ. Բաբիեան զգացմունքի և մանաւանդ խո-
րունկ զգացմունքի երգիչ չէ: Նա թեթեւ յաջողութիւն ունի,
երբ նկարագրում է խաղաղ ընտելիւնը, լուռ դաշտերը, լու-
սընկայ գիշերները:

«Հորիզոնից երկինք սահեց

Պարզ լուսին,

«Թեքուեց թմրած առուի վրայ

Ուռենին:

«Շուրջս խաղանդ, շուրջս անդորր

Ու լռիկ,

«Միայն երբեմն շնչում էր

Մեղմ հովիկ:

«Մնջիկ նստած անուշաբոյր

Պարտիզում